

Anda Srdić Srebro

andja.srebro@gmail.com

Materinstvo: prirodni zakon ili sociokulturni konstrukt?**Apstrakt:**

Neprestana interakcija ličnog iskustva i sociokulturnih normi doprinosi stvaranju novih i reprodukovanju postojećih koncepata materinstva. Uticaj različitih istorijskih okolnosti, feministička misao i razvoj medicinskih i društvenih nauka su samo neki od elemenata kroz koje se obrazuju ideje o materinstvu. U radu se, pored prikazivanja istorijskog razvoja ideja o ženi i majci, analizira i dojenje kao kompleksni antropološki fenomen oko kojeg se konstruišu predstave o telesnosti, seksualnosti, rodnim ulogama i identitetima, kao i sociokulturna organizacija prostora i odnosa.

Ključne reči:

žena, materinstvo, feminizam, medicina, dojenje, iskustvo.

1. Geneza ideja o materinstvu: opšti pregled

Iako je, reklo bi se oduvek, uloga majke prisutna u filozofskim i medicinskim diskursima, a njen lik neizostavan u mitovima i religioznim narativima, reč *materinstvo* je relativno novijeg datuma.¹ Nepoznat u antičkom svetu, termin *maternitas* se na Zapadu javlja tek u XII veku kao koncept kojim sveštenstvo označava ulogu Crkve, dovodeći je prevashodno u vezu sa kultom Device Marije (Knibiehler 2002, 5). Ipak, kulturno, medicinsko i filozofsko nasleđe antike, u kojoj su se oko problema statusa žene i fenomena materinstva obrazovali kompleksni socijalni konstrukti, još uvek predstavlja nezaobilazni činilac promišljanja žene i definisanja njene rodne uloge.

Činjenica da žena poseduje matericu, organ koji je na planu fiziologije čini suštinski drugačijom od muškarca i koji određuje njenu „prirodu“, poslužila je za razvoj dualističke conceptualizacije rodnih uloga kroz istoriju zapadnog društva. Uterus, mesto u kome se susreću i *obrađuju* telesni fluidi žene i muškarca, skriven je u utrobi, udaljen od (racionalnog) duha, vlažan, pasivan i služi samo za zaštitu ploda koji se u njemu razvija. Uloga žene

¹ Iako su u srpskom jeziku u upotrebi dva pojma – *materinstvo* i *majčinstvo*, u stručnoj literaturi ne postoji saglasnost o njihovoj upotrebi i značenjima. Ipak, sledeći opšteprihvaćenost termina *materinstvo* u domaćoj literaturi (Jakovljević-Šević 2012, 235), bez obzira da li se govori o patrijarhalnoj instituciji ili ženskom iskustvu, i u ovom radu će biti samo on korišćen.

poistovećuje se sa ulogom materice: rađanje i briga o potomstvu su njene osnovne odrednice. U ovom pogledu, najviše uticaja na razvoj Zapadne medicine je imao Galen iz Pergama² i njegov opis anatomske građe čoveka, a njegova učenja su se održala sve do XVII veka. On definiše žensko telo kao naličje muškog [„*un homme à l'envers*“] (Knibiehler 2002, 16-17). Naime, iste seksualne organe poseduju oba pola, s tim što oni kod žene nisu vidljivi kao kod muškarca. Galenovo viđenje žene se nadovezuje na već postojeća stanovišta Hipokrata, Platona i Aristotela o ženskoj inferiornosti, prouzrokovanoj upravo fiziologijom. Kako njegova učenja istovremeno podržavaju i ideju o božanskoj promisli, ona ubrzo nailaze na dobar prijem u hrišćanstvu, tada novoj religiji. Zatim, bivaju prihvaćena u arapskom svetu, a kasnije inspirišu i srednjovekovnu misao i medicinu.

Značajan uticaj na formiranje koncepta materinstva kroz istoriju imalo je i Rimsko pravo. Tokom drugog veka nove ere, uređeni su prvi propisi koji se odnose na prakse u vezi sa rađanjem, brigu o deci, ali i na patrilinearni princip nasleđivanja, koji se, u evropskim društvima, nisu dovodili u pitanje sve do doba prosvetiteljstva. Judeohrišćansko nasleđe je, takođe, imalo izuzetno važnu ulogu u formiranju predstava o materinstvu. S obzirom da je tvorac svega – *Bog*, percipiran kao svemogući i sveprisutni otac, svako stvaranje, pa samim tim i materinstvo, u potpunosti su mu podređeni, legitimisajući, na taj način, dominaciju muškarca. S druge strane, uloga majke se, u najvećoj meri, konstruiše kroz dve biblijske ličnosti – Evu i Mariju. Uporedo sa hrišćanskim i dominantnim zvaničnim diskursima o materinstvu, razvijali su se i alternativni, zasnovani na popularnim predstavama i praksama u okvirima tradicionalnog, pretežno seoskog društva. Običajne prakse i narodna verovanja koje prvenstveno valorizuju plodnost često su predstavljala i osnove seksualnog vaspitanja.

Samo materinstvo se, pak, prvenstveno posmatra kao *privatna ženska stvar*. Žene su bile te koje su međusobno prenosile znanja i jedne druge upućivale u prakse u vezi sa porođajem i negom deteta, ali i negom sopstvenog tela. S obzirom da je majčinstvo predstavljalo kolektivno žensko iskustvo, ono je postalo i osnova ženskog identiteta, kako na individualnom tako i na socijalnom planu. Međutim, kako su vremenom, uporedo s razvojem država, socijalni odnosi postajali sve kompleksniji, nastojanja da se poveća natalitet učinila su da materinstvo postane i tema *javne sfere*. Istovremeno, s razvojem medicinskih znanja, prakse koje su u vezi sa materinstvom prestaju da budu isključivo ženska stvar. U vreme prosvetiteljstva, status deteta u evropskim društvima se značajno menja: dete postaje središte porodice, ali i predmet kolektivne brige. Preispitujući tradicijske ideje, u želji za uspostavljanjem novog, odnosno boljeg društva, prosvetitelji naglašavaju važnost majčinske uloge žene, podređujući je u potpunosti detetu, personifikaciji

² II vek n. e.

budućnosti čovečanstva. Rusoovska idealizacija majčinske ljubavi, koja je imala tendenciju da podredi ženu vaspitanju deteta (naročito muškog)³, popularizuje se u evropskim društvima u kojima je prosvetiteljska misao bila prisutna, ali se može uočiti i u spisima Jovana Muškatirovića, Zaharija Orfelina i, naravno, Dositeja Obradovića (Timotijević 2011, 305).⁴ Tako, posredstvom prosvetiteljskih ideja – kako smatra francuska istoričarka i feministkinja, Ivon Knibler – „majčinska ljubav“ dobija atribut fundamentalne civilizacijske vrednosti, ali i telo žene konačno biva udostojeno javne brige i nege, i postaje, na izvestan način, matrica socijalnog tela (Knibiehler 2002, 61-65).

Sve do prvih decenija dvadesetog veka i masovnijeg izlaska žena na tržište rada modeli „idealne majke“ variraju u zavisnosti od sociokulturnog konteksta⁵, ali kult deteta ostaje dominantan i određuje ulogu žene u društvu. Početkom XX veka se javljaju i feminističke ideje i nastojanja da se obezbedi socijalna zaštita žena i materinstvo prizna kao društvena funkcija koju bi država trebalo da zaštiti. Već tada se mogao čuti glas žena koje su smatrale da je neophodno uskladiti posao i majčinske obaveze. Uporedo sa ovakvim maternalističkim feminizmom javlja se i ideja o „slobodnoj“, nezavisnoj ženi, koja se ne uklapa u postojeći model supruge-majke (Collin et Laborie 2000, 97).

U periodu između dva svetska rata, materinstvo je, u značajnoj meri, bilo posmatano u službi države, što se može videti i u kontekstu novih ideologija i uređenja. U onim demokratskim državama Zapada koje su pretrpele velike gubitke tokom Velikog rata, postojao je odbojan odnos, čak i prezir prema slici emancipovane žene. U nacističkom i drugim režimima totalitarnih diktatura, žena je trebalo da svojom ulogom posvećene majke učestvuje u formiranju populacije koja će poslušno služiti ideološkim ciljevima. A kada je reč o uređenjima zasnovanim na marksističkoj ideologiji, bilo je neophodno redefinisati sve postojeće institucije, najpre buržoasku porodicu, i uključiti ženu u sve nivoe izgradnje novog poretka, dok je brigu o deci trebalo da preuzme država (Knibiehler 2002, 94-95). U ovom periodu, postaje aktuelno i pitanje planiranja porodice i kontrole rađanja. U Sovjetskom Savezu, abor-

³ Rousseau, J. J, *Émile ou De l'éducation*, 1762. (Ruso, Ž. Ž, *Emil ili o vaspitanju*, Znanje, Beograd, 1950.)

⁴ Napomenimo ovde da je porodica kod Srba „u novom veku, kao i u drugim evropskim sredinama, i dalje bila zasnovana na starim patrijarhalnim principima, nezavisno od etničke i verske pripadnosti. [...] Muškarac, domaćin, suprug i otac porodice, njen je predstavnik i zastupnik u javnoj sferi, jer jedino on uživa građanska prava. [...] U osnovi, on je otac supruzi, koliko i deci kao i ostalim članovima porodice [...], supruga nije njegov ravnopravni partner, nju u braku i dalje vaspitavaju, na isti način kao što se to čini i s decom.“ (Timotijević 2011, 288-289).

⁵ U Francuskoj se, primera radi, unajmljivanje profesionalnih dojilja i rano odvajanje dece od majke uklapalo u postojeću sliku *dobre majke*.

tus je legalizovan 1920. godine, dok je u zemljama Centralne i Zapadne Evrope bio strogo sankcionisan⁶. U Francuskoj je sprovedena možda i najrepresivnija politika: postojala je zabrana prava na informacije o kontraceptivnim metodama, a abortus je bio zabranjen i strogo kažnjiv.⁷ Ipak, statistički gledano, nigde na području Starog kontinenta broj abortusa nije bio smanjen: u Sovjetskom Savezu je na jedan porođaj dolazilo tri abortusa, a ni broj napuštene dece i slučajeva čedomorstva nije bio manji u odnosu na raniji period, dok je u zemljama u kojima abortus nije bio dozvoljen, ipak nelegalno vršen i dalje.

Bez namere da se vrši generalizacija, ipak bi se moglo reći da je, sve do Drugog svetskog rata, status žene u većini evropskih zemalja bio približno isti.⁸ Žena je prvenstveno promišljana kroz ulogu majke/supruge/domaćice, koja je bila zadužena za vaspitanje dece i, pritom, nije imala značajnija građanska i politička prava. Porodična i nasledna prava su se zasnivala na sličnim principima, a razlike su se formirale uglavnom u odnosu na ekonomsku situaciju i odnose između sela i grada. Iako su žene u nekim zemljama Zapadne Evrope imale više udela u javnoj sferi, odnosi prema rodnim ulogama, braku i porodici su se jednako sporo menjali, ostajući u velikoj meri pod uticajem tradicionalnih shvatanja, religijskih normi i državne politike.

2. Materinstvo, medicina i feminizam

Razvoj bioloških i medicinskih znanja je imao višestruk uticaj na dalju konceptualizaciju materinstva. Najveće promene u percipiranju ženske uloge i materinstva dešavaju se u periodu posle II svetskog rata, kada se formira i koncept socijalnih država, ali kada i razlike među državama u mnogim sferama postaju znatno vidljivije.

Na globalnom nivou, ovaj period su obeležili, s jedne strane, „bejbi bum“ kao izraz vere u bolje sutra, a sa druge strane, borba žena za dobijanje većih građanskih prava. Naime, „bejbi-bum“ je izazvao svojevrsnu sociokulturnu revoluciju. Biomedicina postaje vrhovni autoritet kada su u pitanju rađanje, prenatalna i postnatalna nega, i nega deteta, što prate otvaranje porodilišta i propisivanje pravila ponašanja za trudnice i majke. Porođaj gotovo u potpunosti prestaje da bude deo privatne sfere, propagiraju se nove kontraceptivne metode i otvaraju se, u sve većem broju, jaslice i obdaništa, kako bi se ženama koje žele da rade umanjio teret „dvostrukih obaveza“. „Bejbi bum“ je uslovio i nastanak novih radnih mesta i novih zanimanja, koja su

⁶ Osim u nacističkoj Nemačkoj, gde su sprovedeni eugenički abortusi.

⁷ Jedna žena koja je izvršila abortus je čak giljotinirana u vreme kolaboracionističke vlade maršala Petena tokom II svetskog rata (Knibiehler 2002, 94-95).

⁸ Naročito ako se uzme u obzir da je najveći procenat populacije bio ruralnog tipa, što je karakteristika demografske slike država tog perioda.

odmah okarakterisana kao „ženska“, kao što su, na primer, bolničarke, medicinske sestre, vaspitačice, a zatim i administrativne službenice.

Jedan od možda glavnih propratnih događaja koji je uticao na (pre)oblikovanje koncepta materinstva je usavršavanje pasterizacije i masovna popularizacija veštačkog mleka, odnosno hranjenja na flašicu. Ishrana novorođenčadi postaje jedna od centralnih tema dečije medicine što će postupno odvesti u osporavanje kompetentnosti žena kada je reč o ishrani beba. Drugim rečima, „trijumf flašice“ u potpunosti menja dotadašnja viđenja materinske uloge. Medicinsko osoblje postaje jedino relevantno za upućivanje budućih i mladih majki u tajne odgoja dece. Zahvaljujući mlečnim formulama za dohranu, lekari dobijaju mogućnost da u potpunosti kontrolišu ishranu beba, a „uobročavanje“ dece postaje poželjan model. Lekari i babice tako postaju jedini kompetentni savetodavci i kada je u pitanju dojenje. Tradicionalna znanja i prakse, koja su žene generacijama unazad prenosile jedna drugoj, postaju beskorisna i najčešće u suprotnosti sa onim što promoviše biomedicina. Reprodukcijsko i žensko telo (ponovo) postaju objekat medicinske i socijalne kontrole. Rezultat je bio sledeći: žene gube poverenje u sopstvene sposobnosti za pravilan odgoj deteta.

Kada je reč o Srbiji, porast broja zaposlenih, ali i fakultetski obrazovanih žena postaje sve uočljiviji između dva svetskog rata. Žene najpre imaju pristup humanitarnim aktivnostima, a zatim i poslovima u školstvu, različitim oblastima privrede, uslužnih delatnosti i administracije (Ristović 2011, 25-427). Ipak, pravnu i političku ravnopravnost žene u Srbiji dobijaju tek Ustavom FNRJ iz 1946. godine.⁹ Kako smatra istoričarka Vera Gudac-Dodić, „socijalističko društvo nije oskudevalo u zakonima i normativnim aktima koji su pružali garancije o ravnopravnosti polova“. Ženi su, u Srbiji i Jugoslaviji, formalno bila zagarantovana prava na školovanje i obrazovanje pod jednakim uslovima kao i muškarcima, pravo na rad i jednaku platu za isti rad, biračko pravo, pravo na razvod, abortus¹⁰, plaćeno odsustvo nakon porođaja, socijalno osiguranje itd (Gudac-Dodić 2006, 45). Međutim, koliko su ove pravne regulative stvarno imale uticaja na svakodnevni život žene i na njeno iskustvo, i na koji način su korespondirale sa već patrijarhalnim društvenim obrascima i poželjnim modelima ženskosti i materinstva – pitanja su koja i dalje zahtevaju produbljeniju analizu.

⁹ „Mada je još Ustav iz 1921. godine biračko pravo garantovao svakom građaninu koji je navršio 21 godinu, a za žene konstatovao da 'će Zakon rešiti o ženskom pravu glasa', to u Kraljevini Jugoslaviji nikada nije zakonom regulisano.“ (Gudac-Dodić 2006, 34).

¹⁰ „Praksa namernog prekida trudnoće [...] može da se posmatra u nekoliko etapa. Period do 1952. godine označava se kao period zakonske intolerancije, od 1952. do 1959. kao period tolerancije i od 1960. godine, kao period liberalizacije pobačaja“ (Gudac-Dodić 2006, 42).

Dok su, u socijalističkim državama Istočne Evrope, žene u zvaničnim narativima „egzistirale i kao radnice, a ne samo kao isključivo upućene na 'privatnu' sferu doma i porodice“ (Brković 2010, 8-12), u zemljama Zapadne Evrope, od pedesetih godina dvadesetog veka, dolazi prvenstveno do svojevrstne teorijske revolucije u promišljanju ženskog identiteta. U tom periodu, pojavljuje se *Drugi pol*, knjiga Simon de Bovoar, u kojoj autorka kategorično stavlja tačku na posmatranje žene kroz instituciju materinstva, nastojeći pritom da je desakralizuje. Konkretno, za nju je materinstvo epifenomen koji predstavlja osnovnu prepreku u ostvarivanju ženske slobode i samorealizacije. Sledbenice Simon de Bovoar otići će još dalje. Šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, feministički pokret u materinstvu vidi osnovu na kojoj se konstruiše patrijarhalno društvo i dominacija muškaraca, kao „patrijarhalnu porodičnu ideologiju“ (Jakovljević-Šević 2012, 235) koja vodi degradaciji i potčinjenosti žene. Ujedno, preispitivanje predstava o polu i rodu, kao i rodni uloga i odnosa, pokazuju da ove koncepte nije moguće posmatrati kao univerzalne i statične modele, što podupiru i etnografska istraživanja iz raznih delova sveta.¹¹ U svakom slučaju, u ovom periodu, feminizam propagira ideju o nezavisnoj ženi, oslobođenoj materinskih dužnosti, ali i o ženi koja će samostalno odlučivati o svom telu i o izboru da li će, i kada, postati majka. Te ideje će biti značajno osnažene krajem 1960-ih godina, kada je u upotrebu ušla „pilula“, odnosno oralna kontracepcija, koja postaje simbol potpune emancipacije žena. Tada se zaista činilo da su – mogućnošću da kontrolišu svoju sposobnost rađanja – žene najzad, i definitivno, izvejevale „pobedu“ nad patrijarhalnim vrednostima, ali istorijski uslovi su ponovo preusmerili promišljanje njihovih rodni uloga.

3. Materinstvo: značaj ličnog iskustva

Već krajem 1970-ih godina, u pojedinim zemljama Zapadne Evrope počinje da se naslućuje ekonomska kriza, koja najpre utiče na položaj vulnerabilnih grupa stanovništva, prouzrokujući nezaposlenost i porast prekariteta. Naravno, žene su bile među prvima na udaru: veliki broj žena ostaje bez posla i biva prinuđen na „povratak u kuću“. Ova tendencija vremenom zahvata i druge delove Evrope, i to u mnogo većoj meri, posebno nakon 1990-ih godina, kada dolazi do raspada socijalističkih država i redefinisanja oba-

¹¹ U isto vreme, veliki uticaj na nauku koja se bavi pitanjima porodice i materinstva ima delo američkog sociologa Talkota Parsonsa koji, nasuprot feminističkim idejama, porodicu vidi kao instituciju čija se primarna uloga ogleda u reprodukciji i socijalizaciji, zasnovanoj na dualističkoj „prirodnoj“ podeli na mušku i žensku sferu aktivnosti. Premda je Parsons tvrdio da svoju teoriju zasniva samo na proučavanju američkog urbanog, industrijskog društva, pristalice ove teorije joj pridaju univerzalni karakter (Radulović 2007, 140).

veza novonastalih, naročito u domenu socijalne zaštite, što je bio slučaj i sa Srbijom (Brković 2010, 8-12).

Ekonomsku krizu, ali i pobunu protiv kapitalizma i potrošačkog društva, francuska radikalna feministkinja Elizabet Badanter upravo vidi kao presudni faktor za pojavu novog talasa maternalističkog feminizma. Naime, nova generacija žena (moglo bi se reći ćerki feministkinja iz 1960-ih i 1970-ih godina) prigovara svojim majkama na zanemarivanju materinske uloge. One smatraju da je neophodno priznati i polne i rodne razlike i upravo na njima graditi pozitivnu sliku ženskosti i materinstva. Kritikuje se radikalni feminizam, uz naglasak da je žrtvovanje svega radi „ženske nezavisnosti“ samo doprinelo degradaciji žene: duže radno vreme, profesionalna potcenjenost, više obaveza i, zapravo, poraz na svim frontovima (Badinter 2010, 161). Ponovo počinje da se govori o prirodi, biologiji i instiktima u rusovskom maniru, kao i o potrebi da se uspostvi harmonija sa prirodom, kako bi se ona zaštitila. Interes deteta se, u tom kontekstu, iznova stavlja u prvi plan, i upućuju kritike na račun neznanja i nesavesnosti majki koje to ne čine.

Uočljiviji je i sve veći otpor žena prema rigidnom medicinskom pristupu¹² i medikalizaciji reprodukcije, trudnoće, porođaja i nege dece, koje one neretko doživljavaju kao osećaj gubitka kontrole nad sopstvenim telom. Kao ilustracija može poslužiti i primer kontraceptivne pilule: iako su je mnoge žene sa oduševljenjem prihvatile, kao sredstvo koje im omogućava kontrolu sopstvenih reproduktivnih sposobnosti, druge su je označile kao veštački proizvod koji blokira prirodnu funkciju organizma (Badinter 2010, 55). Isti je slučaj i sa carskim rezom, a možda najviše epiduralnom anestezijom, koja se, u ovom diskursu, vidi kao akt protiv prirode i „prirodne inicijacije“ u materinstvo. Naturalizam postaje sve dominantnija ideologija, koja predstavlja svojevrstni vid borbe protiv neoliberalnih socijalnih i ekonomskih ideja i hegemonije biomedicine. Odnos prema medicinskoj nezi postaje sve ambivalentniji: žena se „u rukama lekara“ oseća sigurno, ali u isto vreme i sputano u iskazivanju sopstvenih materinskih sposobnosti. Ovakva situacija podstiče revitalizaciju prenošenja znanja i tehnika sa žene na ženu, ali i ponovno pozivanje na materinski instinkt i biološku (hormonsku) predeterminisanost žene za ulogu majke. I u okvirima društvenih nauka, možemo se susresti sa insistiranjem na urođenoj biološkoj komponenti koja formira odnos majke i deteta, kao i sa stavom da čak ni istorijski, socijalni i ekonomski faktori ne mogu dovesti u pitanje postojanje materinskog instinkta. Paralelno sa ovim tendencijama, javljaju se i umereniji glasovi, koji materinstvo valorizuju kao ključno iskustvo ženskosti na osnovu koga je moguće izgraditi humanije društvo.¹³

¹² Shvaćenom najčešće kao muškom, patrijarhalnom.

¹³ Pojedine feminističke autorke smatraju da se pozicija žene dovodi u pitanje kada se promišlja iz muške perspektive i iskustva, i da je to ono što je čini vulnerabilnom ljudskom jedinkom. Tako, na primer, Karol Giligan tvrdi da žene, zahvalju-

U svakom slučaju, s razvojem pedijatrije i medicinskih znanja – naročito, kontraceptivnih praksi i metoda asistiranе oplodnje, ali i s pojavom novih oblika porodice i sve većег uticaja medija, socijalna i politička dimenzija reprodukcije i materinstva postaje sve evidentnija. Uvođenje neoliberalnih ekonomskih principa i sve veća dostupnost informacija, uzrokuju da razlike u načinu na koji se konceptualizuje materinstvo u različitim društvima postanu sve suptilnije. U ovom kontekstu, jedan od fenomena kroz koji se mogu sagledati i analizirati različiti aspekti i konstrukti materinstva predstavlja dojenje, o čemu će biti reči u nastavku ovog rada.

4. Dojenje: materinstvo između prirode i kulture

Na početku analize ovog problema, neophodno je naglasiti da za razliku od laktacije, koja je biološka/fiziološka funkcija, dojenje predstavlja fenomen oblikovan sociokulturnim normama i vrednostima. Dojenje, koje inicijalno možemo označiti kao telesnu tehniku, često se percipira kao „prirodni“ gest, jednostavni hraniteljski refleks, ali i paradigma materinskog instikta. Ishrana humanim mlekom se promoviše i kao prirodno i osnovno pravo novorođenčadi, što u centar debate o materinstvu ponovo postavlja dete. Zapravo, način na koji žene hrane decu je, poslednjih decenija, postao jedan od parametara kvalitativnog definisanja materinstva.

U tradicijskim društvima, dojenje je predstavljalo kariku u lancu prenošenja ženskog znanja o telesnim tehnikama i nezi novorođenčadi. Podsetimo se, recimo, da su tabu seksualnih odnosa, kao i saveti da se tokom dojenja izbegava svaki vid jakih emocija prisutni u brojnim kulturama. Ono se u mnogim društvima dugo smatralo i metodom kontracepcije¹⁴, a čak i danas je moguće susresti se sa ovakvim i sličnim stavovima i verovanjima konstruisanim oko fenomena dojenja. Iako su tradicijski modeli materinstva u sprezi sa lokalnim narodnim verovanjima i praksama uticali na oblikovanje danas uočljivih predstava o dojenju, ovom prilikom ćemo nastojati da ukažemo na neke od osnovnih karakteristika savremenih narativa.

jući sopstvenom iskustvu, od kojeg su briga o drugima i praksa pružanja nege neodvojivi, *drugačije* konstruišu osećaj za vulnerabilnost i međuzavisnost ljudskih jedinki. Ženska briga za dobrobit drugog je, bez obzira da li je stvar ličnog izbora ili ne, „tradicionalno“ izopštena iz javne sfere, iako bi je, sledeći Giligan, zapravo trebalo posmatrati kao jedan od njenih modela. Pristalice ove teorije smatraju da bi iz navedenog načina posmatranja rodних uloga trebalo proizići redefinisanje ženskog identiteta, ali i socijalnih odnosa koji bi omogućili ostvarenje ideala ravnopravnosti polova (Brugère 2011, 9).

¹⁴ Medicinska saznanja potvrđuju da je neplodnost tokom dojenja moguća, ali da bi se proces ovulacije sprečio neophodan je određen nivo hormona prolaktina (Harrell 1981), za šta je potrebno intenzivno dojenje, odnosno bar deset podoja dnevno.

U zavisnosti od istorijskog i sociokulturnog konteksta, dojenje se posmatralo na različite načine: bilo je nešto što se podrazumeva i što se, manje ili više, praktikuje. Kroz istoriju su se uvek razmatrali i načini za alternativnu ishranu novorođenčadi, a od pedesetih godina prošlog veka – sa usavršavanjem ishrane na flašicu i propagiranjem ideja o ženi oslobođenoj od materinskih obaveza – dojenje biva u značajnoj meri marginalizovano i napuštano. Njegovo mesto zauzima flašica koja se percipira kao simbol civilizacijskog napretka. Međutim, razvoj pedijatrije i nova naučna saznanja koja ukazuju na dobrobiti ishrane majčinim mlekom omogućavaju da, od 1980-ih godina (na inicijativu Leče Lige)¹⁵, dojenje postane predmet *javnog zdravlja*, a medicinsko osoblje jedino kompetentno za upućivanje mladih majki u ovu telesnu tehniku. Poput ostalih segmenata reproduktivnog zdravlja žene, i dojenje biva izrazito medikalizovano. Istovremeno, ženama se, bez obzira da li žele da doje ili ne, nameće slika idealne majke koja – dojeći svoje dete – predstavlja oličenje apsolutne majčinske ljubavi, zdravlja i sreće.

Da bi se shvatio značaj ovog fenomena, koji istovremeno pripada domenu biologije, medicine i kulture, neophodno je postaviti sledeća pitanja: Kako se žene odlučuju na dojenje? Da li je reč o ličnom izboru ili ne? Koji činioci (psiho-socio-kulturološki) utiču na donošenje odluke o dojenju i na iskustvo dojenja? Neophodno je, pri tome, utvrditi koju ulogu u tome imaju lično (telesno i emocionalno) iskustvo žene-majke, njeno zdravlje, njen socijalni i ekonomski status, porodična tradicija i odnosi u okviru porodice, obrazovanje, profesija, partner. Naravno, značajni za analizu su i odnos prema ekonomskom aspektu dojenja, kao i dominantne predstave o telu, seksualnosti i materinstvu, aktuelna reproduktivna politika, sistem socijalne zaštite, dužina porođiljskog odsustva, medicinski, ali i religijski stavovi. Najzad, treba obratiti pažnju i na predstave o dojenju u medijima, ali i na dostupnost informacija i nivo informisanosti o dojenju (Wall 2001, 593). Analiza stavova medicinskog osoblja¹⁶ o dojenju – proizašlih iz zvaničnog medicinskog diskursa o odgajanju „savršenog deteta“ (Radulović i Đurić 2010, 106) – i njihovih interakcija sa popularnim narativima i stavovima sredine, od posebnog je značaja. Konačno, važno pitanje predstavlja i iskustvo žena koje ne žele ili ne mogu da doje.

¹⁵ Značaj ove organizacije (*La Leche Lige*) za promovisanje dojenja, pa samim tim i za formiranje predstava o dojenju i materinstvu, izuzetno je veliki. Za potrebe ovoga rada, navedimo samo nekoliko važnih detalja iz njenog istorijata: organizaciju je, u Ilinoisu 1957. godine, osnovalo sedam žena – militantnih članica *Hrišćanskog porodičnog pokreta* (Christian Family Movement) poznatog po konzervativnim stavovima. One su, 1958. godine, objavile knjigu *Ženska umetnost dojenja* (*The womanly Art of Brestfeeding*) koja je postala svojevrsni udžbenik, referentni priručnik za sve žene koje žele da doje.

¹⁶ Ginekologa, akušera, babica, patronažnih sestara, psihologa, pedijataru itd.

Razgovori koje sam, prilikom terenskog istraživanja, vodila sa više ispitanica¹⁷, ukazuju da je dojenje individualno iskustvo svake žene na koje, u najvećoj meri, utiče njena celokupna lična istorija. Trajanje i uspeh dojenja su, prema sagovornicama, uglavnom nepredvidljivi. Statistički podaci pokazuju da neke majke doje samo nekoliko dana ili do povratka iz porodilišta, dok neke doje nekoliko nedelja, meseci ili čak godina. Iskustvo dojenja, u istoj meri kao i donošenje odluke o njemu, zavisi od svih ranije navedenih faktora. U svakom slučaju, žena se tokom perioda dojenja, ma koliko on trajao, suočava sa nizom situacija karakterističnih za ovo (novo) telesno iskustvo. S jedne strane, postavlja se pitanje nege i odnosa prema sopstvenom telu, izmenjenom tokom i nakon trudnoće i porođaja. Sa druge strane se nameće pitanje pozicioniranja tog *novog* tela, kako u intimnom/privatnom prostoru ženskog iskustva, tako i u javnom. Mnoge žene dojenje doživljavaju i kao svojevrsno pomeranje granica sopstvenog tela, i čak kao gubitak kontrole nad njim. Telo koje doji ne pripada isključivo ženi: „*Imala sam utisak da je dojenje nastavak trudnoće, da je ona (beba) i dalje deo mene*“ (M. S, Beograd); „*Osećam se kao pokretna mlekara, uvek na raspolganju*“ (N. R, Bordo). Ne treba zaboraviti da se žensko telo ili, preciznije govoreći, ženske grudi češće posmatraju kroz seksualnost nego kroz materinstvo. Sagledano u ovom kontekstu, telo koje doji ne odgovara slici društveno poželjnog ili idealnog (tela), što kod mnogih žena stvara osećaj stida i marginalizovanosti.

Uzmimo kao primer inicijativu za postavljanje „Kućice za dojenje“ u Limanskom parku u Novom Sadu¹⁸, koja je izazvala burne reakcije, uglavnom žena. Tom prilikom, mogli su se čuti različiti i antagonistički stavovi: od toga da je „*takvo nešto*“ potpuno bespotrebno, da žene treba da doje kod kuće, a ne na javnom mestu, gde može svako da ih posmatra (bilo da je reč o klupi u parku, kafiću ili „kućici“), da ne izlaze u vreme kada bi beba mogla biti gladna..., do potpuno oprečnih stavova po kojima je „Kućica za dojenje“ samo još jedan od načina marginalizovanja i omalovažavanja žene, primitivizam koji predstavlja osporavanje prirodnog i osnovnih ljudskih prava: „*Kome je neprijatno, nek okrene glavu na drugu stranu*“.

Stav partnera prema dojenju, telu partnerke i seksualnosti, ali i prema novorođenom detetu takođe predstavlja kompleksni skup potencijalnih uticaja na odnos žene prema dojenju. Uglavnom su žene koje su imale podršku partnera dojile duže od onih čiji su partneri bili ili nezainteresovani ili su smatrali da je dojenje „primitivan“, „životinjski“ čin koji ugrožava odnos

¹⁷ Razgovori (za potrebe doktorskog istraživanja o konceptualizovanju materinstva kroz analizu postporođajne nege i dojenja) su vođeni u dva grada – u Beogradu i u Bordou (Francuska) – sa budućim i mladim majkama, kao i njihovim partnerima. U ovom radu ću se, u više navrata, osvrnuti na njihova svedočenja koja će poslužiti kao osnova za prikazivanje nekoliko opštih karakteristika iskustva dojenja.

¹⁸ U proleće 2012. godine.

muškarca i žene.¹⁹ Jedan od odgovora koji sam dobila od ispitanica u vezi sa ovim pitanjem bio je sledeći: „*Nisam dojila ni starije ni mlađe dete. Moj muž je bio protiv, a i meni je to bilo odbojno. Volim da imam kontrolu nad situacijom, a dojenje to ne dozvoljava.*“ (N. M, Bordo) Dok je partner jedne od njih rekao da se, sve dok je njegova žena dojila, osećao suvišnim i da je imao utisak da njeno telo deli sa detetom.

Kao jedan od neprikosnovenih autoriteta se nameću preporuke Svetske zdravstvene organizacije (SZO)²⁰, ali u praksi, u svakodnevnom životu, žene se susreću sa oprečnim stavovima lekara i drugog medicinskog osoblja. Neki savetuju rani prestanak dojenja „*jer majčino mleko nije dovoljno kvalitetno*“ ili ga „*nema dovoljno*“, dok drugi insistiraju na dojenju po svaku cenu, ne uzimajući u obzir odluku ili mogućnosti majke da doji: „*Kod svakog pedijatra morala sam da se skidam i pokazujem kako ona (beba) neće da sisa*“ (T. S, Beograd). Interesanto za analizu je da i žene koje doje, posebno one koje doje dugo²¹, u istoj meri osećaju pritisak društvenih normi kao i one majke koje odluče da ne doje, ili to ne mogu: „*Htela sam da nastavim sa dojenjem i posle prvog rođendana. Ja sam uživala u tome, detetu je prijalo, ali su svi oko mene mislili da je to previše. A morala sam i da se vratim na posao.*“ (S. D, Beograd). Često se majkama koje dugo doje prigovara da „*robuju detetu*“ i da to „*deluje nezdravo i primitivno*“, dok se ženama koje ne žele ili ne mogu da doje prigovara da su samožive i sebične, i da time negiraju svoju ženskost, na isti način „*kao i one koje ne žele da rađaju*“. Ipak, jedno je očigledno: kako je dojenje prevashodno domen ženskog iskustva i kompetencije, kritike na račun i jednih i drugih najviše upućuju druge žene. U ovom kontekstu, značajan je i uticaj paralelnih diskursa militantnih pristalica dojenja²², koje podržavaju i biomedicina i ekofeminizam, što od fenomena dojenja obrazuje i svojevrsni vid društvenog pokreta.²³

* * *

¹⁹ Premda sam prilikom terenskog istraživanja vodila razgovore i sa lezbejskim parovima i samohranim majkama, ovde se izlažu stavovi koji se odnose samo na heteroseksualne parove.

²⁰ SZO preporučuje isključivo dojenje tokom prvih šest meseci detetovog života.

²¹ Uglavnom se dojenje nakon šest meseci smatra dugim, a preko godinu dana – izrazito dugim.

²² Savetnica za dojenje, ženskih grupa podrške mladim majkama, dula itd.

²³ Poslednjih godina je, u cilju propagiranja dojenja i „prirodnog materinstva“, primetno „udruživanje“ žena i na socijalnim mrežama, forumima i blogovima, koji postaju jedan od centralnih izvora informacija i saveta na temu materinstva. Ovom prilikom ću navesti samo nekoliko primera Fejsbuk grupa na srpskom jeziku, čijim nazivima ne nedostaje inventivnost i originalnost: „Dule Srbije“, „Dojim, dakle postojim“, „Dojim, dojim, ničeg se ne bojim“, „Hoćemo da rađamo opuštene, srećne i zadovoljne“.

Na osnovu razmatranja izloženih u ovom radu, mogli bismo zaključiti da kompleksnost faktora koji utiču na formiranje socijalnih praksi i predstava o dojenju određuje način na koji žena *živi* i svoje iskustvo dojenja i svoje materinstvo. Ova konstatacija ukazuje na mogućnost, ali i na obavezu, da se dojenju pristupi kao jednom od osnovnih problema za izučavanje materinstva u okviru društvenih nauka.

Neprestana interakcija ličnog iskustva i društvenih normi doprinosi stvaranju novih i reprodukovanju postojeće slike materinstva. Koncept materinstva stoga treba posmatrati kao sociokulturni fenomen koji se nalazi u procesu neprekidne transformacije i koji, istovremeno, utiče na shvatanja telesnosti, seksualnosti, rodni uloga i identiteta, kao i na sociokulturnu organizaciju prostora i odnosa.

Literatura:

Badinter, Élisabeth. 2010. *Le conflit, la femme et la mère*. Paris: Flammarion.

Blum, Linda M. 1993. Mothers, Babies, and Breastfeeding in Late Capitalist America: The Shifting Contexts of Feminist Theory. *Feminist Studies* 19 (2): 290-311.

Brković, Čarna. 2010. „Šta drugi misle o meni?": Protivljenje feminizmu, menopauza i javnost u postsocijalističkom kontekstu. *Genero, Časopis za feminističku teoriju i studije kulture* 14: 5-23.

Brugère, Fabienne. 2011. *L'éthique du „care“*. Paris : PUF (collection „Que sais-je ?“ n° 3903).

Collin, Françoise et Françoise Laborie. 2000. „Maternité“. In *Dictionnaire critique du féminisme. Politique d'aujourd'hui*, coord. H. Hirata, F. Laborie, H. Le Doare et D. Senotier, 96-101. Paris: PUF.

Gudac-Dodić, Vera. 2006. „Položaj žene u Srbiji (1945-2000)“. U: *Žene i deca: 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, ur. Latinka Perović, 33-130. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (Biblioteka Helsinške sveske, br. 23).

Harrell, Barbara. 1981. Lactation and Menstruation in Cultural Perspective. *American Anthropologist* (N.S) 83 (4): 796-823.

Jakovljević-Šević, Tijana. 2012. Reprezentacija institucije materinstva kroz fotografski medij. *Godišnjak Muzeja grada Novog Sada* 5-6: 233-244.

Knibiehler, Yvonne. 2002. *Historie des mères et de la maternité en Occident*. Paris: PUF (2e éd., Collection „Que sais-je ?“ n° 3539).

L'art de l'allaitement maternel. Ouvrage collectif. 1999. Responsable du projet : Luise, Saint-Pierre. Traduction de : The Womanity Art of Brea-

stfeeding. Traduit par Dumont, Céline. Québec: Ligue internationale La Leche.

Lett, Didier et Marie-France Morel. 2006. *Une histoire de l'allaitement*. Paris: Editions de la Martinière.

Radulović, Lidija. 2008. Dekonstrukcija diskursa materinstva na osnovu religijsko-magijske prakse. *Etnoantropološki problemi* (n.s) 3 (1): 160-176.

Radulović, Lidija. 2007. Roditeljska kletva kao nevidljivo nasilje: diskurs antimaterinstva u tradicijskoj kulturi. *Etnoantropološki problemi* (n.s) 2 (2): 137-146.

Radulović, Lidija i Dragana Đurić. 2010. Handling the baby in the traditional culture and contemporary life in Serbia from the aspect of early motor development. *Antropologija* 10 (2): 97-110.

Rich, Adrienne. 1986. *Of women born, Motherhood as experience and institution*. New York, London: W. W. Norton & Company Inc.

Wall, Glenda. 2001. Moral Constructions of Motherhood in Breastfeeding Discourse. *Gender and Society* 15 (4): 592-610.

Ристовић, Милан. 2011. „Простори сусретања приватног и јавног живота“. У *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*, М. Поповић, М. Тимотијевић и М. Ристовић, 527-567. Београд: Clio.

Stojanović, Dubravka. 2006. „U senci 'velikog narativa': Stanje zdravlja žena i dece u Srbiji početkom XX veka“. U *Žene i deca: 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, ur. Latinka Perović, 160-175. Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији (Библиотека Хелсиншке свеске, бр. 23).

Тимотијевић, Мирослав. 2011. „Простори сусретања приватног и јавног живота“. У *Историја приватног живота у Срба од средњег века до савременог доба*. М. Поповић, М. Тимотијевић и М. Ристовић, 276-341. Београд: Cilio.

Трипковић, Гордана. 1997. *Материнство – културни образац Срба*, Нови Сад: Матица српска.

Anda Srdić Srebro

Motherhood: natural law or sociocultural construct?

The continuing interaction between personal experience and sociocultural norms contributes to the creation of new and the reproduction of existing concepts of motherhood. The influence of different historical circumstances, feminist thought, and the advancement of medical and social sciences are just some of the elements through which ideas of motherhood are shaped. The paper displays the historical development of ideas about women and motherhood, as well as analyzing breastfeeding as a complex anthropological phenomenon around which ideas about the body, sexuality, gender roles and identities, as well as the sociocultural organization of space and relations is formed.

Key words: woman, motherhood, feminism, medicine, breastfeeding, experience.